

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการกระบวนการสื่อสารเพื่อขยาย
ผลของการทำเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมี

โดย จำรัส เสือดี และคณะ

ธันวาคม 2547

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลของการทำ
เกษตรโดยไม่ใช้สารเคมี

คณะผู้วิจัย

สังกัด

1. จำรัส เตือดี

มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร

2. สุนทร ตูตะพะ

มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร

3. ประกาศิต แจ่มจำรัส

องค์การบริหารส่วนตำบลท้ายน้ำ

4. เพ็ญศรี แจ่มจำรัส

นักวิจัยอิสระ

5. นพดล พึ่งวัฒนะ

องค์การบริหารส่วนตำบลท้ายน้ำ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการวิจัยกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

โดยจรัส เสือดี และคณะ

ปัญหาการใช้สารเคมีทางการเกษตรเป็นปัญหาระดับประเทศที่มีผลกระทบกับคนทุกส่วนของสังคมที่ยังต้องพึ่งพิงอาหาร พืชเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญในการผลิตผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะข้าวที่ส่งไปให้คนทั่วไปทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ สร้างรายได้มหาศาลให้กับภาคการเกษตร แต่ในทางกลับกันวิถีชีวิตเกษตรกรในจังหวัดพิจิตรมิได้ดีขึ้น สาเหตุหลักมาจากการทำการเกษตรที่พึ่งพิงปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะสารเคมี ปัญหาดังกล่าวมิได้เกิดผลกระทบเฉพาะผู้ผลิตที่เป็นเกษตรกรเท่านั้น แต่ผู้บริโภคทั่วไปในสังคมยังได้รับผลกระทบกันถ้วนหน้า

การเข้ามาของสารเคมี จนสร้างทัศนคติของเกษตรกรทั่วไปว่าเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้สำหรับการทำการเกษตรในปัจจุบัน (ในอดีตก่อนการเข้ามาของสารเคมีเกษตรกรไม่เคยใช้แต่ก็สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้) กระบวนการสื่อสารของธุรกิจสารเคมีนับว่ามีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ผลการใช้สารเคมีปริมาณมหาศาล ทำให้ ปี 2541 จังหวัดพิจิตรพบปัญหาเกษตรกรป่วยจากการใช้สารเคมีการเกษตรรุนแรงติดอันดับ 5 ของประเทศไทย

ปัญหาเหล่านี้มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษได้เข้ามาเป็นองค์กรที่รณรงค์ให้เกิดการลด เลิกการใช้สารเคมี โดยวางบทบาทการส่งเสริมเป็นเพียงผู้สนับสนุนภายนอก ให้องค์กรและแกนนำเกษตรกรในพื้นที่เป็นผู้ดำเนินงานหลัก ซึ่งการรณรงค์ไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควร ประกอบกับกระบวนการสื่อสารของธุรกิจสารเคมีในจังหวัดพิจิตร ได้เข้าไปใช้ช่องทางการสื่อสารที่สามารถเข้าถึงเกษตรกรเกือบทุกช่องทาง สร้างกลยุทธ์การส่งเสริมการขายที่หลากหลาย สิ่งเหล่านี้ทำให้สารเคมีสามารถเข้าถึงเกษตรกรได้ทุกครอบครัว

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ ส่งผลให้มูลนิธิฯหันมาทบทวนและตั้งคำถามถึงบทบาทกระบวนการสื่อสาร การส่งเสริมการเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่ผ่านมาและอนาคตที่จะดำเนินงานต่อ โดยเฉพาะด้านมูลนิธิเล่นบทบาท “การเป็นผู้สนับสนุนภายนอก” (External support) แล้วทำงานล้มเหลว งานในระดับพื้นที่ จะดำเนินไปได้ไหม

แนวทางที่มูลนิธิฯนำมาค้นหาทางออกคือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำซึ่งเคยเป็นกรณีการทำงานที่ล้มเหลวของมูลนิธิ โดยนำแนวความคิดที่จะนำมาใช้ปฏิบัติการจากการสรุปบทเรียนกระบวนการสื่อสารที่ผ่านมา เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ถึงปัญหาและศึกษาสถานการณ์การเกษตรในตำบลท้ายน้ำ โดย

เปรียบเทียบระหว่างการสื่อสารการเกษตรใช้และไม่ใช้สารเคมี วิเคราะห์สิ่งที่ได้จากการเรียนรู้นำมาทดลอง
เสริมศักยภาพกระบวนการสื่อสารของเกษตรกรในชุมชน

ตำบลท้ายน้ำ อำเภอโพทะเล นอกจากการเป็นพื้นที่ที่มูลนิธิเข้ามาส่งเสริมการเกษตรไม่ใช้สารเคมีแล้ว
แกนนำในพื้นที่หลายคนยังร่วมดำเนินการในเครือข่ายองค์การบริหารส่วนตำบลและโครงการส่งเสริมการ
พัฒนาเยาวชนที่มูลนิธิเข้ามาทำงานด้วย ซึ่งนับว่าเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีความสัมพันธ์ในกระบวนการทำงานพัฒนา
ของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร

1. วัตถุประสงค์การวิจัย และการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์

1.1 วัตถุประสงค์การวิจัย ประกอบด้วย

- (ก) เพื่อสรุปบทเรียนเกี่ยวกับผลที่เกิดจากกระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรใน
ประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ตั้งแต่ปี 2541 จนถึงปี 2546
- (ข) ศึกษากระบวนการสื่อสารในด้านการเกษตรเพื่อการลด/เลิกการใช้สารเคมีของประชาชน
ในตำบลท้ายน้ำ
- (ค) เพื่อเสริมศักยภาพของเกษตรกร/ชุมชนในการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรโดยไม่ใช้สาร
เคมี

1.2 แนวทางการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อ นั้น ประกอบด้วย

- (ก) สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ทีมวิจัยมุ่งหมายจะวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิ
ร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตรที่ประกอบด้วย มิติทางภูมิศาสตร์และลักษณะการทำการเกษตรของจังหวัดพิจิตร
มิติทางประวัติศาสตร์ของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร
ผลที่เกิดขึ้นภายหลังการดำเนินงาน โดยใช้วิธีการได้มาซึ่งข้อมูลคือ การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และการใช้
ข้อมูลเอกสาร
- (ข) สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ทีมวิจัยมีความมุ่งหวังศึกษากระบวนการสื่อสารการลด/เลิก
การใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ ในประเด็นนี้คือ ข้อมูลทั่วไปในตำบลท้ายน้ำที่กระบวนการสื่อสารของธุรกิจ
สารเคมีทางการเกษตร กระบวนการสื่อสารของการเกษตรไม่ใช้สารเคมี วิธีการได้มาของข้อมูลคือการสัมภาษณ์
ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การเก็บข้อมูลการสนทนากลุ่ม และการใช้ข้อมูลเอกสาร
- (ค) สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ทีมวิจัยมีความมุ่งหวังที่จะ ค้นหาแนวทางหรือรูปแบบ ในการ
เสริมศักยภาพกระบวนการสื่อสารของเกษตรกรหรือชุมชน เพื่อให้เกิดการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดย
ใช้ผลการวิเคราะห์จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และ 2 วิธีการได้มาซึ่งข้อมูลคือการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การ
สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การเก็บข้อมูลการสนทนากลุ่ม และการใช้ข้อมูลเอกสาร

2. ขอบเขตและกรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 องค์การและพื้นที่ในการศึกษา คือ หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเกษตร ไม่ใช่สารเคมีในจังหวัด พิจิตร มุลินีริ่วมพัฒนาพิจิตร ชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัย พื้นที่ตำบลท้ายน้ำ

2.2 เนื้อหาการวิจัย คือ การศึกษากระบวนการสื่อสารและความสัมพันธ์ ของมุลินีริ่วมพัฒนาพิจิตร ชมรมเกษตรธรรมชาติและตำบลท้ายน้ำ เฉพาะด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร กระบวนการสื่อสาร การเกษตรในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำทั้งสถานการณ์การเกษตรทั่วไป เกษตรเคมีและเกษตรไม่ใช่สารเคมี และ กระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช่สารเคมี ภายหลังการพัฒนาศักยภาพ 5 ขั้นตอนคือ การประชุมระหว่างทีม วิจัยและแกนนำชาวบ้าน การแสวงหากลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพ การสร้างกลุ่มและองค์ความรู้ การ ปฏิบัติการขยายผล และการประเมินผลการทำงาน

3. ความเป็นมาของมุลินีริ่วมพัฒนาพิจิตร

มุลินีริ่วมพัฒนาพิจิตรเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของคนพิจิตร ก่อตั้งขึ้นโดย ดร. บุพา อุดมศักดิ์และคณะ ตั้งแต่วันที่ 8 ตุลาคม 2541 มีสถานที่ทำการตั้งอยู่เลขที่ 4/178-179 ถ.ระยอง อ.เมือง จังหวัดพิจิตร มีเจ้าหน้าที่ประจำจำนวน 3 คน ก่อนก่อตั้งมุลินีริ่วมพัฒนาพิจิตร มีเหตุการณ์สำคัญ ที่ผลักดันให้เกิดการก่อตั้งมุลินีริคือ การร่างรัฐธรรมนูญ ปี 2540 และการเสวนาการพัฒนาบ้านเมือง กิจกรรมดังกล่าว ประธานมุลินีริและเลขามุลินีริได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญ และใช้โอกาสดังกล่าวค้นหาและรวบรวมคนที่มีความคิด “อยากทำอะไรให้กับบ้านเกิดร่วมกัน ” ก่อตั้งเป็นมุลินีริ่วมพัฒนาพิจิตร โดยมีรายละเอียดของ องค์การคือ

3.1 วัตถุประสงค์ในการทำงาน คือ ส่งเสริมและร่วมมือกับประชาคมหรือหน่วยงานของรัฐและองค์กร สาธารณะประโยชน์อื่น ๆ โดยเน้นหลักการวิจัยพัฒนา ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีกลุ่มเป้าหมายหลักคือ เกษตรกร เด็กและเยาวชน โดยใช้ยุทธศาสตร์การทำงาน คือ การพัฒนากำลังคน การสร้างและส่งเสริมกระบวนการ ประชาคม สร้างกระแสสังคมผ่านการจัดการความรู้ โดยใช้ภูมิปัญญา

3.2 กิจกรรมในช่วงเริ่มต้น ได้มีการดำเนินการโครงการพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งประชา สังคมและโครงการสวัสดิการเร่งด่วนเพื่อผู้ด้อยโอกาส เป็นการดำเนินกิจกรรมในระยะเริ่มต้นของมุลินีริ ๑ และ สร้างช่องทางการสื่อสารผ่านเวทีประชุมในแต่ละอำเภอ ทำให้เกิดการค้นพบ “ ผู้นำ ” ในแต่ละพื้นที่ ต่อมาได้มี การเชิญผู้นำเหล่านี้มาพูดคุยปัญหาสารเคมี และเชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาร่วมด้วย เนื้อหาการพูดคุยใช้ วิถีกฎติในเรื่องการป่วยของเกษตรกรในจังหวัดพิจิตรที่ติดอันดับ 5 ของประเทศไทยเป็นเนื้อหาหลักในการพูดคุย และสุดท้ายเกิดข้อสรุปในการก่อตั้งองค์กรที่เรียกว่า “ ชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัย ” ซึ่ง องค์ประกอบขององค์กรมาจากตัวแทนแต่ละองค์กรที่เข้าร่วม

แม้ว่า จะมีการก่อตั้ง ชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษ ในการทำหน้าที่เป็นองค์กรแก้ไข ปัญหาสารเคมี แต่มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร ยังคงมีบทบาทในการเป็นองค์กรสนับสนุนให้ชมรมฯดำเนินงาน โดย ได้สร้างช่องทางการสื่อสารระหว่างมูลนิธิฯและชมรมฯไว้ แบ่งตามกลุ่มเป้าหมายในการสื่อสาร ได้ คือ

กลุ่ม	รูปแบบการสื่อสาร	ผลที่เกิดขึ้นจากการสื่อสาร
คณะกรรมการและผู้ประสานงาน กลุ่ม	ประชุม / โทรศัพท์/ดูงาน /ส่ง หนังสือเชิญ	เกิดความสัมพันธ์แนบแน่นกับ บุคลากรในมูลนิธิและระหว่าง กรรมการ / มีการพัฒนาศักยภาพ แนวความคิดการทำงาน
สมาชิก	วปอ / มหกรรม/ ศูนย์กระจาย กากน้ำตา / เวทีสัญจร	เกิดความสัมพันธ์ร่วมรุ่นและศิษย์ วปอ / เป็นสมาชิกศูนย์กากน้ำตา / รับรู้การทำงานองค์กรระดับจังหวัด
บุคคลทั่วไป	วิทยุ / วปอ/ มหกรรม /เลขามูลนิธิ ออกไปเป็นวิทยากร /ตัวแทนชมรม ออกไปเป็นวิทยากร	รับรู้การทำงานของมูลนิธิและ ชมรม สมัครเข้าเรียน วปอ.

4. ความเป็นมาของชมรมเกษตรธรรมชาติ

ชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษเป็นองค์กรที่มีเป้าหมายคือ การพึ่งตนเองและพึ่งพา
กันเองของเกษตรกร เป็นองค์กรที่มีพื้นที่การทำงานในจังหวัดพิจิตร ก่อตั้งขึ้นเมื่อเดือนกันยายน 2542 มีสมาชิก
จำนวน 5,000 คน สถานที่ประสานงานอยู่ที่มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร

วัตถุประสงค์ในการดำเนินการคือ สร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง สานต่อ
กันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้และการช่วยเหลือกัน เน้นการสร้างรูปธรรมที่เป็นแหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง และ
เกษตรปลอดสารพิษ ยึดหลักการทำงานที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และสอดคล้องกับธรรมชาติ

4.1 การได้มาซึ่งกรรมการชมรมฯ มาจากการเข้าร่วมกิจกรรมของมูลนิธิฯ และได้รับการคัดเลือกจาก
เวทีประชุม มีการสื่อสารผ่านเวทีประชุมร่วมกัน บทบาทการทำงานของกรรมการแบ่งตามความสนใจของแต่ละ
คน เช่น การปรับปรุงและพัฒนาพันธุ์ข้าว ศูนย์กระจายกากน้ำตา และแบ่งตามขอบเขตพื้นที่ที่สามารถ
ประสานได้ของแต่ละคน ซึ่งอาจเป็นระดับอำเภอ ตำบล หรือ หมู่บ้านก็ได้

4.2 กิจกรรมหลัก ๆ ของชมรมฯคือ

(ก) หลักสูตร วิทยากรกระบวนการ การเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง สร้างขึ้น

โดยผู้นำเกษตรกรในจังหวัดพิจิตร ที่เริ่ม ลด เลิกการใช้สารเคมี จำนวน 40 ท่าน ได้แนวคิดมาจากการไปดูงาน เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน ภายหลังจากการดูงานมีการประชุมร่วมกันและคัดเลือกปราชญ์พิจิตร โดย ลงไปดูพื้นที่จริง ประกอบกับการพูดคุยตรวจสอบแนวคิด และประชุมสรุป เมื่อเกษตรกรผู้นั้นได้รับคัดเลือกให้เป็น "ปราชญ์พิจิตร" จะได้รับหน้าที่เป็นสถานีหนึ่งในการสอนหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน

วปอ.ภาคประชาชนใช้หลักการสอน โดยยึดแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การพึ่งตนเองและพึ่งพา กันเอง โดยใช้รูปแบบการเล่าประวัติชีวิตการต่อสู้จนสามารถพึ่งตนเองได้ของปราชญ์ชาวบ้าน รวมทั้ง ขบวนการทำงานกลุ่มเครือข่าย แนวคิดในการดำรงชีวิต และเทคนิคการพึ่งตนเอง เช่น การทำสวนผสมผสาน สารทดแทนสารเคมี การทำนา สถานที่การเรียนรู้เน้นสถานที่ในสวนของปราชญ์ชาวบ้าน แต่ละคน

การรับสมัครและค้นหาผู้เรียน จะผลัดเปลี่ยนผู้มาเรียนโดยไม่ซ้ำหน้ากัน ซึ่งแกนนำเกษตรกร ที่เคยผ่านการอบรม วปอ.ภาคประชาชน ผู้ประสานงานแต่ละอำเภอ และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข จะเป็นผู้นำหา ผู้เรียน โดยเลือกผู้เรียนในลักษณะสนใจ และมาเรียนเป็นกลุ่ม (อย่างน้อย 2 คนขึ้นไป)

ที่ผ่านมาได้มีการอบรมไปแล้วจำนวน 8 รุ่น 306 คนจาก 62 หมู่บ้าน (ประชุมสรุปงานชมรม เกษตรธรรมชาติ วันที่ 5 ม.ค. 46 ณ มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร) ภายหลังจากการอบรมพบว่า ผู้นำที่เป็นปราชญ์ ชาวบ้านและผู้นำที่เกิดขึ้นใหม่มีจำนวนเพิ่มขึ้น ผู้นำเหล่านี้มีความภาคภูมิใจที่ได้ช่วยเหลือผู้อื่น ชอบที่จะ ทดลองค้นคว้าวิจัยขึ้น ในส่วนของกลุ่มและเครือข่ายพบว่ามีรูปธรรมการช่วยเหลือกันชัดเจนขึ้น เช่น เช่นกรณี น้ำท่วม มีการจัดผ้าป่าพืชผักสวนครัวช่วยเหลือกัน

(ข) ศูนย์กระจายกากน้ำตาลจังหวัดพิจิตร ปี 2543 ภายหลังจากการที่มูลนิธิฯและชมรมฯเริ่ม ส่งเสริมการทำเกษตรปลอดสารพิษ พบว่ากากน้ำตาลซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการผลิตสารทดแทนสารเคมี เกษตรกรรายย่อยหาซื้อยากและราคาสูง ชมรมฯจึงมีการรวมตัวกันแล้วจัดหากากน้ำตาลราคาถูก จากโรงงาน โดยตรง มีผลให้ สมาชิกในชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษ ได้ซื้อกากน้ำตาล สะดวก และมี ราคาถูก

นอกจากกิจกรรมดังกล่าวจะช่วยเรื่องการเข้าถึงปัจจัยการผลิตของสมาชิกแล้ว ยังเพิ่มทักษะ การบริหารจัดการ โดยสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสองลักษณะ คือ การเข้าหุ้นและร่วมบริหารจัดการกับ ศูนย์กระจายกากน้ำตาลระดับจังหวัด และการบริหารจัดการด้วยกลุ่มแต่ละพื้นที่เองด้วยการก่อตั้งศูนย์กระจาย กากน้ำตาลในระดับพื้นที่ที่กลุ่มตั้งอยู่ (ลักษณะคล้ายสาขาแต่กลุ่มในพื้นที่บริหารจัดการเอง)

(ค) เครือข่ายเมล็ดพันธุ์เพื่อการพึ่งตนเอง จากปัจจุบันปัญหาที่เกษตรกรทั่วไปต้องพึ่งพิงเมล็ด พันธุ์ข้าวจากหน่วยราชการหรือบริษัทเอกชน ตลอดจนบริษัทข้ามชาติ แกนนำในชมรมฯจึงคิดร่วมกันว่าใน อนาคต ถ้าเกษตรกรไม่มีองค์ความรู้ในเรื่องนี้ จะทำให้เกิดปัญหาที่รุนแรง เช่น การผูกขาดเมล็ดพันธุ์ข้าว คล้าย กับกรณีการผูกขาดเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้น ชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอด

สารพิษ ซึ่งมีเป้าหมายให้คนในจังหวัดพิษณุตรั้งตนเองและพึ่งพากันเอง จึงมีการวิจัยพัฒนาและส่งเสริมให้เครือข่ายชมรมเกษตรธรรมชาติมีการพึ่งตนเองในด้านเมล็ดพันธุ์ข้าว จึงมีการให้ความรู้แกนนำเกษตรกรที่สนใจในเรื่องนี้ ทั้งการอบรม ดูงาน และการฝึกปฏิบัติจริงในพื้นที่ เมื่อมีแกนนำในชมรมฯสามารถปฏิบัติได้ จึงเริ่มนำความรู้เผยแพร่ในพื้นที่อื่น ๆ ภายในชมรมเกษตรธรรมชาติ

(ค) การจัดมหกรรมรดน้ำคำหัวปราชญ์ชาวบ้าน เป็นกิจกรรมหนึ่งในการดำเนินการเพื่อส่งเสริมให้คนวงนอกเครือข่าย รู้จักการทำเกษตรปลอดภัยสารพิษ รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์ในเครือข่าย โดยใช้ช่วงเทศกาลสงกรานต์ มีการจัดรดน้ำคำหัวปราชญ์ชาวบ้านร่วมด้วย ชมรมเกษตรธรรมชาติเป็นผู้จัด กำหนดจัดขึ้นปี ละ 1 ครั้ง โดยเริ่มต้นการจัดตั้งตั้งแต่ปี 2544 – 2546

4.3 ผลที่เกิดขึ้นจากการทำงาน ของชมรมเกษตรธรรมชาติ พบว่าในด้านการพัฒนาความรู้ ในเรื่องเทคนิคคือ สารทดแทนสารเคมี การปลูกผักปลอดสารพิษ การปรับปรุงและพัฒนาพันธุ์ข้าว และเรื่องในด้านแนวคิด คือ การจัดการกลุ่ม การส่งเสริมเกษตรปลอดสารพิษ และ การจัดการตลาดปลอดสารพิษ ด้านการขยายกลุ่มพบว่า มีการเพิ่มขึ้นของแกนนำและสมาชิกซึ่งปัจจุบันมีทั้งหมด 4997 คน จำนวน 18 กลุ่ม ครอบคลุมพื้นที่จำนวน 11 อำเภอ ในจังหวัดพิษณุตร จากเดิมในปี 2542 ที่เริ่มก่อตั้งมีเพียง 30 คน จากประมาณ 3 อำเภอ และสามารถทำให้ สมาชิกที่เข้าร่วมมีรายได้เพิ่มขึ้น จากการลดต้นทุนการใช้สารเคมี สุขภาพดีขึ้น ในภาพรวมเครือข่ายพบว่า มีการทำธุรกิจที่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมเกษตรปลอดสารพิษ 3 รูปแบบ คือ โรงสีข้าว ศูนย์กระจายกากน้ำตาล และ ตลาดนัดสินค้าปลอดสารพิษ

4.4 ปัญหาอุปสรรคและจุดอ่อนในการทำงาน ชมรมฯ

จากกิจกรรมที่หลากหลาย ทั้งของชมรม และหน่วยงานต่าง ๆ ที่สนใจการทำงานงานพัฒนา มีผลให้เกิดปัญหาภาระของผู้นำมีมากขึ้น จนบางพื้นที่ที่ไม่มีเครือข่ายการสื่อสารที่ส่งต่อกันไปจนถึงระดับครอบครัว เกษตรกร การสื่อสารเรื่องเกษตรปลอดสารพิษ จึงจำกัดเฉพาะแกนนำในระดับอำเภอ (ประมาณอำเภอละ 5 – 10 คน) และการขาดระบบการจัดการข้อมูลที่ดีมีผลให้เกิดปัญหาการรวบรวม จัดเก็บ นำมาใช้ และเผยแพร่ ไม่คล่องตัวและซ้ำซ้อน

5. บทบาทของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิษณุตรต่อชมรมเกษตรธรรมชาติ

มูลนิธิฯได้เข้ามามีบทบาทการเสริมพลังให้กรรมการและผู้ประสานงานของชมรมฯในแต่ละกลุ่ม คือ การเชิญเข้าร่วมประชุมทั้งในระดับจังหวัดและระดับประเทศ การดูงาน ทั้งภายในและภายนอกจังหวัด (ส่วนใหญ่ที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน) ความถี่ของการจัดกิจกรรมประมาณ 2 – 5 ครั้ง ต่อเดือน เนื้อหาใช้ในการประชุม คือ ข้อมูลสถานการณ์ความเป็นไปในด้านการเกษตรทั้งระดับประเทศและระดับจังหวัด

นอกจากนี้ยังมีการระดมความคิดเห็นหรือการคัดติงใจในบางเรื่องร่วมกัน การพูดคุยมีทั้งภายในห้องประชุม และ หมุนเวียน ไปแต่ละพื้นที่ของแกนนำเกษตรกร

นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมแหล่งทุน และให้ทุนกลุ่มองค์กรในแต่ละพื้นที่ การเปิดโอกาส ให้แกนนำเกษตรกรแต่ละคนได้พัฒนาการพูดโดยการเป็นวิทยากรอบรมการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีในพื้นที่ต่าง ๆ ในจังหวัดพิจิตรและต่างจังหวัด โดยเลือกวิทยากรจากแต่ละพื้นที่สลับกันมาแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งมีเหตุผล เนื่องจากหลังจากที่เกษตรกรทั่วไปไม่เชื่อคนภายในพื้นที่กันเองและการเลือกตามความถนัดและความชำนาญแต่ละคน ทำให้คนทั่วไปได้รู้จักและยอมรับผู้นำเกษตรกรและกลุ่ม โดยออกรายการวิทยุ มีการพัฒนาความรู้ผ่านการส่งเอกสาร หรือวีซีดี สื่อความรู้ไปให้ รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์อย่างค่อเนื่องผ่านโทรศัพท์เพื่อซักถามสารทุกข์สุกดิบ

6. สิ่งที่ได้เรียนรู้ จากการสรุปบทเรียนกระบวนการสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร คือ กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยหลักในการสร้างขบวนการที่นำไปสู่การลด เลิกการใช้สารเคมีในครอบครัวเกษตรกร ซึ่งกระบวนการที่เป็น เวทีประชุมอย่างเดียวไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ แต่กระบวนการอบรมอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ผสมผสานแนวคิดกับการปฏิบัติ คำนึงถึงมิติทางวัฒนธรรมและสภาพกายภาพของพื้นที่ ความรู้สึกสอดคล้องกับท้องถิ่นของตนเองในการฝึกอบรม จะทำให้เกษตรกรในลักษณะปัจเจกลด เลิกการใช้สารเคมีได้

ส่วนในเรื่องการขยายผลในลักษณะเครือข่ายพบว่า กระบวนการสื่อสารของกลุ่มในระดับจังหวัดและระดับท้องถิ่น (กลุ่มที่มีการรวมตัวกันอย่างค่อเนื่องและสอดคล้องกับวิถีชีวิต ไม่รวมตัวกันในลักษณะเฉพาะกิจ) ควรมีช่องทางการสื่อสารที่เชื่อมต่อกันทั้งช่องทางและขบวนการ มีการเหนี่ยวนำกับกระบวนการสื่อสารในท้องถิ่นก่อนในระยะแรก เมื่อเกิดผลในท้องถิ่นจึงนำผลที่ได้มาสื่อสารต่อในระดับบน ผลการสื่อสารในลักษณะนี้ทำให้การสื่อสารไหลไปได้ทุกทิศทุกทาง

7. ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร กับตำบลท้ายน้ำ

ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร ชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัยพิน และพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ ตัวละครทั้งสามเป็นกลุ่มองค์กรและกลุ่มคนที่มีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร คล้ายกัน แต่มีสิ่งต่างกัันคือ พื้นที่ท้ายน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเครือข่ายพัฒนาโพทะเล ซึ่งเป็นองค์กรทำงานประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรในอำเภอโพทะเล เป็นองค์กรหนึ่งที่มูลนิธิฯได้เข้าไปส่งเสริมการเกษตรปลอดภัย พื้นที่ท้ายน้ำเป็นพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษาของโครงการวิจัยเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ซึ่งสาเหตุที่มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรเลือกพื้นที่ดังกล่าว เนื่องจากเป็นกรณีศึกษาที่สำเร็จได้ยากเพราะเป็น

พื้นที่ทำนาปรัง มีโรคและแมลงระบาดจำนวนมาก และเกษตรกรเคยชินกับพฤติกรรมการใช้สารเคมี แม้ว่าในสภาพกายภาพจะไม่เอื้อต่อการลด/ เลิกการใช้สารเคมี ตำบลท้ายน้ำ อำเภอโพทะเลก็มีจุดแข็งในเรื่องทรัพยากรบุคคล โดยมีแกนนำเกษตรกรประมาณ 4 คนที่เริ่มลดการใช้สารเคมี และมีความรู้การทำสารหมักชีวภาพ ซึ่งที่ผ่านมามูลนิธิฯ ได้เคยเข้ามาส่งเสริมตั้งแต่ปี 2543

8. ลักษณะพื้นที่และกระบวนการสื่อสารด้านการเกษตรในตำบลท้ายน้ำ

ก่อนการปฏิบัติการเสริมศักยภาพเกษตรกรและชุมชน ทีมผู้วิจัยได้ศึกษาลักษณะพื้นที่และกระบวนการสื่อสารการเกษตรในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ โดยมีรายละเอียด คือ ตำบลท้ายน้ำเป็นพื้นที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ทั้งจากแหล่งน้ำธรรมชาติและน้ำใต้ดิน ตั้งอยู่ในเขตที่เรียกได้ว่า การคมนาคมสะดวก มีถนนเชื่อมเป็นเครือข่ายที่เข้าถึงทุกหมู่บ้าน เข้าและออกได้ง่าย การสื่อสารมีช่องทางที่หลากหลาย ทั้ง วิทยุ โทรทัศน์ ปากต่อปาก หอกระจายข่าว เนื้อหาส่วนใหญ่มีทั้งเรื่องภายในและภายนอกชุมชน ส่วนเนื้อหาด้านการเกษตร ส่วนใหญ่การพูดคุยจะสนองตอบต่อการกระตุ้นให้เกิดการใช้สารเคมีแทบทั้งหมด ทั้งรายการวิทยุ การพูดคุยระหว่างเกษตรกรด้วยกันเอง

การเกษตรเกือบทั้งหมดเป็นการทำนาปรัง(ข้าวอายุสั้น) ความถี่ในการทำอย่างน้อย 2 ครั้งต่อปี การใช้สารเคมีพบว่าใช้ปริมาณมากและใช้เกือบทุกขั้นตอนของการทำนา เมื่อสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้สารเคมีของเกษตรกรแล้วพบว่า เกษตรกรที่นี้มีความรู้ที่คิดว่าสารเคมีเป็นส่วนสำคัญที่ขาดไม่ได้ของการทำนา ซึ่งถ้าไม่ได้ใช้ เห็นที่จะไม่ได้ข้าว ส่วนที่มาของสารเคมี จากการสอบถามคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านได้ความว่า สารเคมีเข้ามาเมื่อประมาณสามสิบปีที่แล้ว ก่อนหน้านั้นไม่เคยรู้จัก จุดเริ่มต้นที่เข้ามาจำได้ว่าช่วงเปลี่ยนแปลงจากควายไทยเป็นควายเหล็ก และเข้ามาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว

8.1 กระบวนการสื่อสารของสารเคมี พบว่า ในตำบลท้ายน้ำ ภาคธุรกิจเอกชนเป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุดในการเข้ามาส่งเสริมการใช้สารเคมี ส่วนภาครัฐมิได้มีบทบาทการสื่อสารโดยตรง แต่เป็นช่องทางหนึ่งที่ธุรกิจสารเคมีเข้ามา “ ยืมมือ ” เพื่อให้เกษตรกรเข้าถึงสารเคมีได้ง่ายและสะดวกมากขึ้น เช่น การแจกสารเคมี และการให้ความรู้ ธุรกิจสารเคมีที่เข้ามาส่งเสริมการใช้มีทั้งที่เป็นบริษัทยักษ์ใหญ่ข้ามชาติ บริษัทในประเทศ ไล่ลงไปถึงบริษัทขนาดเล็กที่ซื้อสารเคมีหลักเข้ามาผสม ช่องทางการเผยแพร่สารเคมีค่อนข้างมีประสิทธิภาพและเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายครอบคลุมและเข้าถึงเกษตรกรทุกครัวเรือน ตอบสนองผลประโยชน์จำนวนมากจากการขายสารเคมี โดยกระบวนการส่งเสริมแบ่งเป็นสองลักษณะคือ

(ก) แนะนำให้รู้จักสารเคมีและกระตุ้นการซื้อ โดยมีช่องทางคือ ป้าย เวทีประชุมหรือเวที

ส่งเสริมการขาย การจัดคอนเสิร์ตและการเลี้ยงอาหารในลักษณะโต๊ะจีน การบอกต่อ หรือการบอกเล่าปากต่อปาก การใช้แปลงสาธิต และ วิทูร โพรทัศน์

(๖) การสื่อสารเพื่อให้เกิดการใช้และกลายเป็นพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง ประกอบด้วย ร้านขายสารเคมี ที่มีกลยุทธ์ ระบบ เงินเชื่อ การลดแลกแจกแถม การมีนักวิชาการให้คำแนะนำ ผนวกกับการใช้ความใกล้ชิดกับลูกค้าโดยเฉพาะร้านที่พัฒนามาจากร้านขายของชำเดิม การใช้สื่อบุคคลที่เป็น ตัวแทนขาย และการส่งเสริมในลักษณะ “ เกษตรครบวงจร ” ที่มีการรับซื้อผลผลิตนอกจากการขายปุ๋ยและยาให้ การส่งเสริมผ่านกลไกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส) ที่เรียกว่า “ สำนักงานการตลาดเพื่อเกษตรกร (สกต.) ” โดยใช้จุดแข็งความสัมพันธ์เจ้าหน้าที่และลูกหนี้ ต้องสื่อสารเคมีร่วมด้วยปริมาณตามวงเงินกู้เป็นอีกปัจจัยที่สำคัญให้เกษตรกรใช้สารเคมีอย่างต่อเนื่อง

ผลที่เกิดขึ้นกับเกษตรกร เกษตรกรรู้ในด้านผลการทำลายแมลงศัตรูพืชมากขึ้น แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทราบ เช่น ผลกระทบที่เห็นได้ชัดเจนกับเกษตรกร ผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา ดันทุ่นค่าสารเคมีในการทำการเกษตร

8.2 กระบวนการสื่อสารเกษตรกรไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ การเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำเริ่มตั้งแต่ปี 2541 ประกอบด้วย การสื่อสารในสองลักษณะ คือ

(ก) การสื่อสารเพื่อแนะนำให้รู้จักเกษตรกรไม่ใช้สารเคมี ประกอบด้วยช่องทาง เวทีประชุมแลกเปลี่ยนและการดูงาน ทั้งภายนอกและภายในชุมชน จัดขึ้น โดยองค์กรของรัฐ และเอกชน มีผลให้เกิดเกษตรกรลด เลิกใช้สารเคมี 1 คน และพัฒนาความรู้ผ่านการฟังรายการวิทยุ พร้อมกับชักชวนผู้สนใจทั่วไปลด เลิกสารเคมีได้ประมาณสี่คน ต่อมาได้มีการอบรมการทำสารหมักชีวภาพในสองหมู่บ้าน มีวิทยากรภายนอกพื้นที่และอุปกรณ์ไปให้ แต่ไม่สามารถลดพฤติกรรมการใช้สารเคมีของเกษตรกรส่วนใหญ่ได้ แม้ว่าในช่วงแรกคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจะมีที่ให้ความสนใจมากก็ตาม แต่เนื่องจากขาดการเชื่อมต่อกับผู้รู้จริงเรื่องสารหมักชีวภาพที่พร้อมให้คำปรึกษากับเกษตรกร ได้อย่างเท่าทันปัญหาที่เกิดขึ้น

(ข) การสื่อสารเพื่อให้เกิดการใช้และกลายเป็นพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง ประกอบด้วย การเรียนรู้หลักสูตร ไอพีเอ็ม ของสำนักงานเกษตร ซึ่งมีจำนวนหนึ่งหมู่บ้านในตำบลท้ายน้ำ การเรียนรู้ที่มีทั้งทฤษฎี และการปฏิบัติ เช่น การลงแปลงนาเพื่อจับแมลงมาศึกษา นอกจากนี้ยังมีการตั้งกลุ่มระดับตำบล โดยสนับสนุนงบประมาณจำนวน 50,000 บาท ให้กับกลุ่มเพื่อผลิตสารหมักชีวภาพจำหน่าย แต่พบว่า เกษตรกรขาดการเรียนรู้ที่แท้จริงในการทำและใช้สารหมักชีวภาพทดแทนสารเคมี จึงไม่มั่นใจที่จะซื้อไปใช้ ประกอบกับผู้จำหน่ายยังไม่เคยทดลองใช้จึงไม่สามารถสร้างความมั่นใจให้กับลูกค้าได้

8.3 สถานการณ์การเกษตรไม่ใช้สารเคมี ในแต่ละหมู่บ้าน พบว่า ทั้ง 9 หมู่บ้าน ยกเว้น หมู่ที่ 8 (ส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขาย) มีเกษตรกรที่ผ่านการอบรมการทำสารทดแทนสารเคมีที่เรียกว่า “ สารหมักชีวภาพ ” และทุก

หมู่บ้านมีคนเริ่มใช้ประมาณ หมู่บ้านละ 2-3 คน ศักยภาพกระบวนการสื่อสารเพื่อการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีของแต่ละหมู่บ้านพบว่า หมู่ 2,3,4,6 และ 7 มีศักยภาพ ในการเป็นพื้นที่ทำงานการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีมากที่สุดเนื่องจากมีแกนนำเกษตรกรที่ไม่ใช้สารเคมีจำนวนมาก และมีกลุ่มหรือความสัมพันธในชุมชนที่จะเป็นพื้นฐานในการทำงานต่อไป และสาเหตุหลักที่คนส่วนใหญ่ไม่ใช้เนื่องจาก เห็นว่ายุ่งยาก เห็นผลช้า เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้สารเคมี และที่สำคัญคือ ไม่มั่นใจว่าจะสามารถทดแทนสารเคมีได้

8.4 เปรียบเทียบ การสื่อสารระหว่างธุรกิจสารเคมี และ การเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี พบว่ามีข้อแตกต่าง ดังนี้ คือ

แนะนำให้รู้จัก		เกิดการใช้ที่ต่อเนื่อง	
การสื่อสารธุรกิจสารเคมี	การสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี	การสื่อสารธุรกิจสารเคมี	การสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี
ป้าย	เวทีประชุม	ร้านขายสารเคมี	เรียนหลัก IPM
เวทีประชุม /คอนเสิร์ต / โดะจิน	วิทยุ	สื่อบุคคลในลักษณะการขายตรง	ตั้งกลุ่มระดับตำบล
ปากต่อปาก วิทยุ โทรทัศน์	จัดบรรยาย	การส่งเสริมลักษณะครบวงจร	
แปลงสาธิต	ดูงาน อบรมสารหมัก	การส่งเสริมผ่านกลไก รทส	

จากผลกระบวนการสื่อสารการเกษตรเคมีและเกษตรไม่ใช้สารเคมี ทำให้เห็นข้อดีของกระบวนการสื่อสารที่เข้าไปในตำบลท้ายน้ำทั้งหมด โดยแยกตามกระบวนการสื่อสาร ดังตารางเปรียบเทียบลักษณะทั่วไปของการสื่อสารทั้งสองแนวคิดดังนี้ คือ

ขั้นตอนการสื่อสาร	เกษตรเคมี	เกษตรไม่ใช้สารเคมี
ผู้ส่งสาร	มีจำนวนมาก <u>ครอบคลุมระดับตำบล อำเภอ หมู่บ้าน ขยายผลเป็นอาชีพ มีแรงจูงใจในเรื่องผลประโยชน์ มีทุนสูง ทำสม่ำเสมอต่อเนื่อง</u>	มีจำนวนน้อย <u>กระจุกอยู่ระดับจังหวัดและอำเภอ เป็นองค์กรรัฐและองค์กรสาธารณะประโยชน์ ทำตามนโยบายหรืองบประมาณ ทำเฉพาะกิจไม่ต่อเนื่อง</u>

ขั้นตอนการสื่อสาร	เกษตรกรเคมี	เกษตรกรไม่ใช้สารเคมี
เนื้อหาสาร	<u>เห็นภาพ</u> เช่น หลักรายคายเรียบ <u>ใช้แล้วรวย</u>	<u>นามธรรม</u> เช่น สุขภาพดี ลด ต้นทุน
ช่องทางและกลยุทธ์	มีการส่งเสริมการใช้อย่างต่อเนื่อง ใช้ช่องทางส่งเสริมที่หลากหลาย และมีช่องทางติดต่อที่ทำให้เกิด พฤติกรรมที่ต่อเนื่อง	มีการส่งเสริมการใช้อย่างต่อเนื่อง ไม่มีช่องทางติดต่อที่ทำให้เกิด พฤติกรรมที่ต่อเนื่อง
ผู้รับสาร	มีการคัดเลือกผู้รับสาร <u>สร้าง</u> <u>เงื่อนไขให้เกิดการบอกต่อผู้อื่น</u> <u>และผูกมัดระยะยาว</u> โดยมีรายได้ เป็นสิ่งจูงใจ	มีการคัดเลือกผู้รับสาร โดยใช้ ความสนใจในการเข้าร่วม <u>ไม่มี</u> <u>อะไรเป็นข้อผูกมัด</u>

9. การเสริมศักยภาพบุคลากรในการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรกรไม่ใช้สารเคมี

9.1 ข้อค้นพบ และการเลือกใช้กลยุทธ์การทำงาน พบว่า

(ก) การสื่อสารเพื่อชุมชนมีความสำคัญ การดำเนินการต้องผ่านกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของคนที่เป็นเจ้าของปัญหาคือเกษตรกร การกระจายบทบาทการสื่อสารและการทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารของคนในชุมชน ดังนั้นทีมผู้วิจัยจึงพยายามใช้กลยุทธ์ผลักดันให้ผู้รับสารในพื้นที่ทำหน้าที่ในการเป็นผู้ส่งสาร และพยายามสร้างผู้ส่งสารในแต่ละพื้นที่ เพื่อสร้างช่องทางการเกษตรกรไม่ใช้สารเคมีให้หลากหลายและนำไปสู่การใช้ที่ต่อเนื่อง จึงนำไปสู่การกระจายบทบาทการสื่อสารไปในแต่ละหมู่บ้าน

(ค) การศึกษาสถานการณ์การสื่อสารการเกษตรในตำบลท้ายน้ำ พบว่า ช่องทางการสื่อสารปากต่อปากและร้านค้ายังมีความสำคัญ เห็นได้จากช่องทางของธุรกิจสารเคมี ดังนั้นทีมผู้วิจัยจึงคัดเลือกเจ้าของร้านค้าในหมู่ 7 หมู่ 3 และหมู่ 1 เข้าร่วม

(ง) การเชิญผู้สนใจเข้าร่วมเป็นคณะทำงาน จากผลการคัดเลือกหมู่บ้านที่มีศักยภาพ โดยเลือกมาจาก หมู่ 2, 3, 4, 6 และหมู่ 7

(จ) เกษตรกรที่เริ่มทำเกษตรกรไม่ใช้สารเคมียังไม่มีความรู้ในการทำสารทดแทนสารเคมีที่ชัดเจน ทำให้ไม่มั่นใจการลด เลิกการใช้สารเคมี ทีมผู้วิจัยจึงนำกลยุทธ์การพัฒนาคณะความรู้การเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยใช้แปลงสาธิตเป็นเครื่องมือ จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน เพื่อสร้างความมั่นใจในการทำเกษตรกรไม่ใช้สารเคมี

(ฉ) ปัญหาที่ชุมชน/สังคมไม่เชื่อว่าการเกษตรไม่ใช้สารเคมีจะสามารถทำได้จริง ทำให้เกษตรกรที่เริ่มทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีมักเก็บตัวและไม่ค่อยกล้าเล่าให้คนอื่นฟังว่า ดังนั้น ทีมผู้วิจัยจึงใช้กลยุทธ์การสร้างกลุ่ม และขยายผล เพื่อสร้างความมั่นใจในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

9.2 ขั้นตอนการเสริมสร้างศักยภาพ จากข้อค้นพบและแนวทางแก้ไขที่กล่าวข้างต้น ทีมผู้วิจัยจึงได้นำมาออกแบบขั้นตอนการเสริมสร้างศักยภาพบุคลากรในการสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี เป็น 6 ขั้นตอน คือ

9.2.1 การสร้างความคุ้นเคยกับชุมชน ขั้นตอนในช่วงนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญในการเริ่มต้นดำเนินโครงการวิจัย ๑ ประกอบด้วย การประชุมคณะผู้วิจัยและแกนนำชุมชน อย่างไม่เป็นทางการเพื่อร่วมวางแผนโครงการวิจัยร่วมกัน ผู้เข้าร่วมประมาณ 10 คน ต่อมาจึงมีเวทีประชุมที่มีรูปแบบเป็นทางการมากขึ้น มีเกษตรกรเข้าร่วมมากขึ้นประมาณหมู่บ้านละ 2 – 7 คน ทั้งหมด 38 คน เวทีประชุมครั้งนี้ นำเสนอข้อมูลสถานการณ์การเกษตรภายในตำบลท้ายน้ำ ในอดีตที่เกี่ยวข้องกับสารเคมีและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของเกษตรกร การสื่อสารของสารเคมีในปัจจุบัน รวมทั้งข้อดีของกระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

นอกจากการให้ข้อมูล แล้ว ในการประชุมดังกล่าว ยังเปิดวงสนทนาให้เกิดการแลกเปลี่ยนพูดคุยเกี่ยวกับข้อมูล ผลที่ได้จากเวทีดังกล่าวคือการได้ผู้ประสานหาคนเข้าร่วมเวทีระดับหมู่บ้าน วันเวลา และกระบวนการที่จะใช้ในการจัดประชุม

9.2.2 การแสวงหากลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพ การค้นหากลุ่มเป้าหมายคณะผู้วิจัยใช้การจัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยน ที่ละหมู่บ้านเวียนไปจนครบทั้ง 9 หมู่บ้าน ผู้เข้าร่วมประมาณ 30 – 100 คน ในการจัดเวทีทั้ง 9 หมู่บ้าน ผู้เข้าร่วม เป็นชายมากกว่าหญิง และ ส่วนใหญ่อายุ 30 ปีขึ้นไป ทั้งหมด มีอาชีพการเกษตรเป็นหลัก

(ก) เนื้อหาการพูดคุยและกระบวนการ ประกอบด้วย การเจาะลึกกับผู้เข้าร่วม ชี้แจงที่มาและวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย การบรรยายของเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ โดยมีเนื้อหาในเรื่องการใช้สารเคมีอย่างไรให้ปลอดภัยต่อผู้ใช้ การบรรยายจากเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยหรือเภสัชกรประจำโรงพยาบาลโพทะเล ในเรื่องปัญหาสารเคมีตกค้างในเลือด และผลกระทบของสารเคมีแต่ละชนิดต่อร่างกาย การแลกเปลี่ยนเปรียบเทียบข้อมูลด้านต่าง ๆ ระหว่างผู้ใช้สารเคมีและผู้ที่ไม่ลดการใช้สารเคมี เน้นข้อมูลต้นทุนการผลิต แนวทางการแก้ปัญหาการใช้สารเคมีที่ผู้เข้าร่วมเสนอ คือ ต้องมีคนที่ลด/เลิกการใช้สารเคมี ได้จริงในพื้นที่ เสียก่อน จึงจะเป็นจุดเริ่มในการขยายผลต่อไป

(ข) ปัญหาอุปสรรคในการจัดเวที คือ การบรรยายและมีการใช้ศัพท์เชิงวิชาการค่อนข้างมาก

ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยสนใจ มีการแก้ไขโดยใช้อุปกรณ์ประกอบการบรรยายเพิ่มเติมคือขวดสารเคมีแต่ละชนิด แผนภาพแสดงผลที่เกิดขึ้นของสารเคมี เน้นการตั้งคำถามในเรื่องอาการป่วยของผู้เข้าร่วมและเชื่อมโยงมาสู่การใช้สารเคมี คำตอบที่ได้รับหลายคนยืนยันว่าข้อมูลที่ได้รับตรงกับอาการที่ตนเองเป็นอยู่

(ค) ผลที่เกิดขึ้นภายหลัง คือการได้แกนนำที่สนใจการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีจำนวน 22 คน จาก 5 หมู่บ้าน (มีผู้เข้าร่วมประชุมทั้ง 9 หมู่บ้านจำนวน 349 คน) เพื่อมาเป็นกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่จะมีการพัฒนาศักยภาพในช่วงต่อไป ซึ่งจำนวนดังกล่าวในความรู้สึกรวมของผู้วิจัย ถือว่าพอใจ เพราะเป็นแกนนำถึง 22 คน ส่วนเกษตรกรที่เริ่มลด เลิกการใช้สารเคมี จากการสอบถามพบว่า เกิดความเชื่อมั่นที่จะพูดและยืนยันผลที่เกิดขึ้นกับตนเองให้คนทั่วไปรับรู้มากขึ้น มีการสื่อสารภายหลังการจัดเวทีทั้ง 9 หมู่บ้าน โดยพูดในประเด็น ชื่อบุคคลที่ตรวจพบสารเคมีสะสมในร่างกายระดับที่ไม่ปลอดภัย พูดคุยบอกเล่าตามร้านค้าในหมู่บ้าน กิจกรรมทางศาสนา เช่น พิธีทำบุญตักบาตร ทำให้เกิดลักษณะ “การรับรู้ถึงกันหมด” ในตำบล ส่วนการขยายด้านพฤติกรรมการลดเลิกการใช้สารเคมีนั้นยังไม่เกิดขึ้น

(ง) ผลต่อเนื่อง คือ มีการสรุปผลการดำเนินงาน โดยเชิญเกษตรกรจำนวน 22 คน (คัดเลือกจากการจัดเวทีประชุมทั้ง 9 หมู่บ้าน) มาประชุมระดมความคิดเห็นในการหาแนวทางการขยายผลการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ ซึ่งเกิดข้อสรุป ใน 2 ประเด็น คือ การตั้งกลุ่มเกษตรกรย้อนยุค ซึ่งเป็นกลุ่มระดับตำบลที่จะมาทำหน้าที่ขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี และการทำแปลงสาธิตในลักษณะที่สมาชิกมาเรียนรู้กัน อย่างต่อเนื่องและศึกษาจริงในแปลงนา เพื่อค้นหาความรู้การทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่ชัดเจน และสร้างความเชื่อมั่นให้กับเกษตรกรที่จะมาทำหน้าที่ขยายผล โดยได้มีการนัดหมายเพื่อคัดเลือกพื้นที่และบุคคลที่จะเป็นแปลงสาธิต และรับสมัครสมาชิกกลุ่มเกษตรกรย้อนยุคต่อไป

10. การพัฒนาองค์ความรู้เกษตรกรไม่ใช้สารเคมีและการสร้างกลุ่ม ประกอบด้วย 6 กิจกรรม คือ

10.1 ประชุมกลุ่มและวางแผนการเปลี่ยนแปลงสาธิต ผู้เข้าร่วมเป็นแกนนำจำนวน 12 คน ใช้รูปแบบการแลกเปลี่ยน โดยมีเนื้อหาการพูดคุย คือ คุณสมบัติของผู้จะเป็นแปลงสาธิต มีข้อสรุป คือ ให้คัดเลือกจากคนที่เคยลดการใช้สารเคมี ทั้งครอบครัวสมัครใจเข้ามา เนื่องจากจะได้มีความตั้งใจและค้นหาความรู้ในการทำสารทดแทนสารเคมี มีพื้นที่แปลงอยู่ใกล้ถนนเพื่อเป็นที่สนใจของคนทั่วไป พื้นที่ให้กระจายไปแต่ละหมู่บ้าน เพื่อสร้างการสื่อสารให้เข้าถึงคนในหลายหมู่บ้าน และขนาดแปลงควรอยู่ประมาณ 1 - 4 ไร่ มีผลในการดูแลแปลงได้ทั่วถึง และไม่เกิดความเสียหายที่จะต้องกลับไปใช้สารเคมี

ข้อกำหนดร่วมกันสำหรับแปลงสาธิต คือ ไม่ใช้สารเคมีที่เป็นยาฆ่าแมลงทุกชนิด ยกเว้น เมื่อเกิดกรณีที่มีแมลงระบาดมาและก่อให้เกิดความเสียหาย ทั้งนี้เกษตรกรที่ทำแปลงสาธิตด้วยกันต้องรับรู้และเห็นว่าควรให้มี

คณะกรรมการและโครงสร้างการทำงาน กฎระเบียบของกลุ่ม และ กิจกรรม ที่จะทำร่วมกัน ผลการประชุม ให้
ชื่อกลุ่มว่ากลุ่มเกษตรย้อนยุค (ภายหลังเปลี่ยนเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้ายน้ำ) และมีการประชุมทุก
สองเดือน ณ ที่ทำการกลุ่ม

11. การปฏิบัติการการขยายผลเกษตรไม่ใช้สารเคมี

11.1 การประชุมเพื่อวางแผนการขยายผล

ภายหลังการพัฒนาองค์ความรู้การทำสารทดแทนสารเคมีพบว่าแกนนำเกษตรกรรมมีความมั่นใจ
มากขึ้น จึงมีการประชุมระดมความคิดเห็นในการขยายผลการเกษตรปลอดสารพิษในตำบลท้ายน้ำ

(ก) ผู้เข้าร่วมในการประชุม ได้แก่ กรรมการและสมาชิกของเครือข่ายเกษตรกรรมตำบลท้าย
น้ำ ซึ่งประกอบด้วยแกนนำในแต่ละหมู่บ้าน ประมาณหมู่บ้านละ 3 – 5 คน จำนวน 6 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1, 2, 3,
4, 6 และ 7

(ข) กระบวนการและเนื้อหาในการประชุม คือ การบรรยายโดยคณะผู้วิจัย เรื่อง ผลการศึกษา
กระบวนการสื่อสารของธุรกิจการเกษตรเคมีและกระบวนการสื่อสารไม่ใช้เคมีของตำบลท้ายน้ำ และการระดม
ความคิดเห็นของผู้เข้าร่วม ในเรื่องปัญหาและแนวทางการขยายผล

(ค) ผลการพูดคุยพบว่า การปฏิบัติการควรมีเนื้อหา คือ การลดต้นทุน แสดงข้อมูลตัวเลขให้
เห็น ชัดเจน ด้านสุขภาพ ใช้คำพูดว่า “ ปลอดภัย ” โดยใช้ช่องทาง คือ การเรียนรู้ร่วมกัน โดยผ่านการทำแปลง
สาธิต การพูดลักษณะปากต่อปาก การพูดผ่านหอกระจายข่าวร่วม

(ง) การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มญาติพี่น้อง แปลงนาใกล้เคียง คนที่สนใจ กลุ่มเอาแรง
ในการทำนา คนรับจ้างเกี่ยวข้าว ครอบครัวที่สามีและภรรยาสนใจการทำเกษตรปลอดสารพิษ ครอบครัวที่มี
ปัญหาเรื่องหนี้สิน

11.2 การปฏิบัติการการสื่อสารการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี มีการเลือกใช้กลยุทธ์และสื่อเฉพาะ
กิจคือ

(ก) กลยุทธ์ การจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกเพื่อมาเป็นแรงจูงใจให้เข้ากลุ่ม คือ จัดตั้งกองทุนน้ำ
มัน ให้สมาชิกกู้ยืมสำหรับจัดซื้อน้ำมันและจัดจำหน่ายสารทดแทนสารเคมีทั้งสารไล่แมลง สารไหมน และปุ๋ย
ชีวภาพในราคาถูก ให้กับสมาชิกและเกษตรกรทั่วไป

(ข) การใช้สื่อเฉพาะกิจ เป็นสื่อเอกสาร เอกสารแนะนำเครือข่ายและเอกสารสูตรทดแทนสาร
เคมี ใช้ป้าย 6 ลักษณะคือ ป้ายต่อต้าน ป้ายณรงค์ ป้ายประกาศเจตนารมณ์ ป้ายรับสมัครสมาชิก ป้ายแปลง
สาธิต

(ค) กลยุทธ์การถ่ายทอดข้อมูล โดยเลือกรูปแบบ ช่วงเวลา และเนื้อหาสอดคล้องกับสถาน

การณ์การเกษตรในพื้นที่เช่น ช่วงแล้งระบาค การเลือกรูปแบบการนำเสนอโดยใช้การเปรียบเทียบ เลือกลงใช้ช่องทางที่หลากหลายโดยเน้นช่องทางที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต หรือ เครือข่ายการสื่อสารทางการที่มีอยู่ในชุมชน โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย เช่นกลุ่มเอาแรง ร้านค้า และหอกระจายข่าว

(ง) กระจายบทบาทและอำนาจผู้ส่งสารไปทุกหมู่บ้าน ทั้งการขยายผลภายในหมู่บ้าน และรับสมัครสมาชิก มีการเชื่อมโยงผู้ส่งสารที่มีความชำนาญในแต่ละด้านร่วมกัน เช่น จัดแกนนำที่เชี่ยวชาญในเรื่องเทคนิคทำนาที่วิจัยและพัฒนาสูตร หลังจากได้สูตรแล้วจึงนำมาให้แกนนำในด้านการพูดขยายผลต่อ

11.3 การประเมินผลการดำเนินการ ใช้ วิธีการประเมินผล โดยใช้การประชุมกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมเป็นทีมขยายผลและสมาชิกที่เข้ามาสมัครใหม่ แบ่งการประเมินออกเป็นแต่ละหมู่บ้าน

12. ผลการพัฒนาศักยภาพการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ข้อค้นพบที่เกิดขึ้นหลังจากการพัฒนาศักยภาพ แบ่งตามกระบวนการสื่อสารได้เป็น

12.1 ผู้ส่งสาร พบว่าแกนนำเกษตรกรภายในกลุ่มมีบทบาทการเป็นผู้ส่งสารมากขึ้น โดยมีศักยภาพด้านการส่งสาร ในแต่ละเรื่อง สามารถแบ่งได้เป็น

- แกนนำด้านเทคนิค เป็นแกนนำที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการทำสารทดแทนสารเคมี
- แกนนำในด้านการพูด มีคุณสมบัติเป็นผู้คล่องในด้านการพูดคุยทั้งในที่ชุมชนและการพูดปากต่อปาก ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของร้านค้าในหมู่บ้าน หรือเป็นลูกค้าประจำของวงสนทนาตามร้านค้าขนาดใหญ่
- แกนนำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อกลุ่มได้ ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ทำหน้าที่เสนอแผนในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรไม่ใช้สารเคมีให้กับองค์กรแหล่งทุนต่าง
- แกนนำทางการประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน มีประมาณ 2 คน ทำหน้าที่ในการเป็นตัวแทนกลุ่มเข้าร่วมประชุมกับองค์กรภายนอกกลุ่ม ทำหน้าที่สื่อสารให้คนภายนอกได้รู้จักกลุ่ม และนำข้อมูลที่ได้จากการประชุมเข้ามาบอกเล่าให้สมาชิกกลุ่มรับรู้
- แกนนำที่ทำหน้าที่ประสานภายในหมู่บ้านกับกลุ่ม ระดับตำบล แกนนำเหล่านี้ทำหน้าที่บอกเล่าให้สมาชิกและคนทั่วไปในตำบลรับรู้การดำเนินของกลุ่ม บอกเล่าเรื่องต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านให้กลุ่มรับรู้ แกนนำตามความสนใจนั้น พบว่าบางคนทำหน้าที่ในหลายบทบาท แต่ละบทบาทมีการเชื่อมโยงกันจนสามารถขับเคลื่อนระดมทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน เพื่อมาสนองกิจกรรมการลด เลิกการใช้สารเคมีได้

12.2 ช่องทางการสื่อสาร ที่ใช้ระหว่างสมาชิกในกลุ่มคือ วันประชุมที่มีการกำหนดที่แน่นอน โดยสมาชิกมีการร่วมมือกันสร้างที่ทำการกลุ่ม มีการกำหนด กฎกติการ่วมกัน รวมทั้งการสร้างความเป็นตัวตนของกลุ่มผ่านการทำใบสมัครสมาชิก มีการลงหุ้นร่วมกัน และทำสัญลักษณ์กลุ่ม โดยใช้เสื้อทีม ตลอดจนมีการ “เดินสาย ” กับหน่วยงานรัฐ เอกชน และประชาชน ในการเผยแพร่ความรู้การเกษตรไม่ใช้สารเคมี และระดมทรัพยากรมาใช้ในการระบวณการลด เลิกพฤติกรรมการใช้สารเคมี

12.3 สรุปกระบวนการสื่อสารเพื่อการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีทั้งหมด โดยแยกเป็น ปัจจัยนำเข้า ซึ่งหมายถึง ข้อมูล เงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่คณะผู้วิจัยจัดให้ชุมชน กระบวนการ หมายถึง วิธีการ กลยุทธ์ ต่างๆ ที่นำมาใช้ในการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรทั้งที่นักวิจัยและแกนนำเกษตรกรดำเนินการ ผลที่ได้ หมายถึง ผลจากการใส่สิ่งที่ให้และกระบวนการเข้าไปแล้วเกิดอะไรขึ้นบ้าง ดังแสดงให้เห็นตามตารางดังนี้

ปัจจัยนำเข้า	กระบวนการ	ผลที่ได้
ข้อมูลที่มาที่ไปและความมุ่งหมายของงานวิจัย	คณะผู้วิจัยพูดคุยกับแกนนำเกษตรกร ที่นักวิจัยในพื้นที่คัดเลือก	ความร่วมมือในการทำงาน
ข้อมูลเทคนิคการทำสารทดแทนสารเคมี	แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจทำเกษตร ไม่ใช้สารเคมี นำสมุนไพรมารวมกันทำ พุดคุยแลกเปลี่ยนวิธีการทำ	ผู้สนใจรู้วิธีการทำสารทดแทนสารเคมี และได้สารทดแทนสารเคมีของกลุ่ม
ข้อมูลแนวโน้มนโยบายการการใช้สารเคมี	คณะผู้วิจัยและแกนนำเกษตรกรพูดคุยและแลกเปลี่ยนที่ละหมู่บ้าน ทั้ง 9 หมู่บ้าน ใช้เครือข่าย อสม และแกนนำชุมชน เชิญคนทั่วไปในแต่ละหมู่บ้านไม่จำกัดวัย เพศ มาพูดคุย	คนที่สนใจการทำเกษตรลดการใช้สารเคมี คนทั่วไปรับรู้เกี่ยวกับงานวิจัยและสถานการณ์การใช้สารเคมี และไม่ใช้สารเคมี
งบประมาณ ข้อมูลกระบวนการกลุ่ม ป้ายที่ทำการกลุ่ม	คณะผู้วิจัยประชุมแกนนำเกษตรกรและผู้สนใจจัดตั้งกลุ่ม แบ่งบทบาทหน้าที่ กำหนดกระบวนการทำงานของกลุ่ม	กลุ่มและระเบียบการ

ปัจจัยนำเข้า	กระบวนการ	ผลที่ได้
ทุนปุ๋ยหมักชีวภาพและสารไล่แมลงในการทำแปลงสาธิต ป้ายแปลงสาธิต หนังสือ วิธีดี และเอกสารเกี่ยวกับการทำเกษตรปลอดสารพิษ	<u>คณะผู้วิจัย</u> แขนงนำเกษตรกรและผู้สนใจทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี คัดเลือกแปลงสาธิตทดลองและเรียนรู้ร่วมกัน ตลอดฤดูกาลผลิตข้าว	ผู้ทดลองทำแปลงสาธิต มีทักษะและความมั่นใจในการผลิตปัจจัยการผลิต การนำไปใช้ และผลการทำเกษตรปลอดสารพิษ
สรุปข้อมูลการทำงานที่ผ่านมา	ประชุมแกนนำเกษตรกรและผู้สนใจระดมความคิดเห็น	แนวทางและแผนการขยายผล
ใบสมัคร เอกสารความรู้ในการทำสารทดแทนแผ่นพับกลุ่ม ป้ายแปลงสาธิต	แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจพูดคุยสนทนากลุ่มเล็กๆ กับเกษตรกรทั่วไปเช่นร้านค้า กลุ่มเอแรง งานวัด	สมาชิกเกษตรกรที่สนใจการลดการใช้สารเคมี
ข้อมูลกลุ่ม สารทดแทนสารเคมีของกลุ่มราคาถูกและการใช้	แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจประชุม ผู้สมัครสมาชิกที่สนใจเข้าร่วม และนำสารทดแทนไปทดลองใช้ แกนนำเกษตรกรลงไปดูและให้คำปรึกษา	สมาชิกเกิดพฤติกรรมการลด เลิกการใช้สารเคมี
-	ประเมินผล โดยการแลกเปลี่ยนพูดคุยระหว่างคณะผู้วิจัย แกนนำเกษตรกร ผู้สนใจ และสมาชิก	ผลการขยายการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ปัจจัยที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการลด เลิกใช้สารเคมี

ผลการดำเนินงานได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ภายหลังจากเสริมศักยภาพ โดยเฉพาะบทบาทกระบวนการสื่อสารในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ซึ่งแบ่งการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการสื่อสารได้เป็น ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสาร ดังแสดงเป็นตารางดังนี้

องค์ประกอบ การสื่อสาร	เกษตรกรเคมี	เกษตรกรไม่ใช้สารเคมี ก่อนการพัฒนาฯ	เกษตรกรไม่ใช้สารเคมีหลังการพัฒนาฯ
ผู้ส่งสาร	มีจำนวนมาก ครอบคลุมทุกระดับ ขยายผลเป็นอาชีพ มี <u>แรงจูงใจในเรื่อง</u> <u>ผลประโยชน์ มีทุนสูง</u> <u>ทำมาค้าสมค่อเนื่อง</u>	มีจำนวนน้อย <u>กระจุกอยู่</u> ระดับจังหวัดและอำเภอ เป็นองค์กรรัฐและองค์กร สาธารณะประโยชน์ ทำ ความนโยบายหรือ งบประมาณ <u>ทำเฉพาะกิจ</u> <u>ไม่ค่อเนื่อง</u>	มีจำนวนมากขึ้น อยู่ในตำบลท้ายน้ำ กระจาย 6 หมู่บ้าน (ม. 1,2,3,4,6,7) องค์กรชาวบ้าน <u>ทำด้วยใจและหน้าที่</u> (กลุ่ม) ทำค่อเนื่อง (ใช้ดีแล้วบอกค่อ)
เนื้อหาสาร	<u>เห็นภาพ</u> เช่น หลักร้าย ตายเรียบ ใช้แล้วรวย	<u>นามธรรม</u> เช่น สุขภาพดี ลดต้นทุน	<u>เห็นภาพ</u> เช่น ไร่ดั่ง ดันแจ่ง ดินหล่มขึ้น อายุยืน ลดต้นทุนครั้งค่อครั้ง ข้าวไม่ค่อ เป็นโรค
ช่องทางและ กลยุทธ์	มีการส่งเสริมการใช้ อย่างค่อเนื่องใช้ ช่องทางส่งเสริมที่ หลากหลาย และมี <u>ช่องทางค่อค่อที่ทำให้</u> <u>เกิดพฤติกรรมที่</u> <u>ค่อเนื่อง</u>	มีการส่งเสริมการใช้ไม่ ค่อเนื่อง <u>ไม่มีช่องทาง</u> <u>ค่อค่อที่ทำให้เกิด</u> <u>พฤติกรรมที่ค่อเนื่อง</u>	มีการส่งเสริมใช้อย่างค่อเนื่อง มี <u>ช่องทาง</u> <u>ค่อค่อที่ทำให้เกิดพฤติกรรมที่ค่อเนื่อง</u> (ใน หมู่บ้านระบุผู้ประสานงานชัดเจน ที่ทำ การกลุ่มมีบุคคลากรค่อให้คำปรึกษาและ มีสารทดแทนสารเคมีของกลุ่มจำหน่ายอยู่ ตลอด)
ผู้รับสาร	มีการคัดเลือกผู้รับสาร สร้างเลื้อนใจให้เกิด การบอกค่อผู้อื่นและ ผูกมัดระยะยาว โดยมี รายได้เป็นสิ่งจูงใจ	มีการคัดเลือกผู้รับสารโดย ใช้ความสมัครใจในการเข้า ร่วม <u>ไม่มีอะไรเป็นข้อ</u> <u>ผูกมัด</u>	มีการคัดเลือกผู้รับสาร โดยสมัครใจ และมี <u>ผลประโยชน์จูงใจ</u> (สารทดแทนสารเคมี ราคาถูก สิทธิกู้กองทุนน้ำมัน ฯลฯ)

13.สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

หลังจากขั้นตอนการศึกษาวิจัยทั้งหมด คณะผู้วิจัยได้พบประเด็นที่สมควรจะได้อภิปรายต่อไปดังนี้

13.1 ภาพรวมการทำงานมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร ผลจากการศึกษาพบว่ากระบวนการสื่อสารของมูลนิธิฯแบ่งได้เป็น 2 ยุค คือ

(ก) ยุคการทำงานแบบหว่าน การสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรในช่วงปี 2541

กระบวนการสื่อสารลักษณะรวมศูนย์ (Central) ผ่านรูปแบบการสื่อสารในระดับจังหวัดที่มีผู้เข้าร่วมมาจากหลากหลายส่วน เนื้อหาไม่เฉพาะเจาะจงกลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาเน้นให้เกิดความตระหนักต่อปัญหาสารเคมี กระบวนการสื่อสารดังกล่าว มูลนิธิฯได้ดำเนินการโดยมีการจัดเวทีต่างๆหลายครั้ง เป้าประสงค์ในการจัดกระบวนการลักษณะนี้เป็นไปเพื่อค้นหา “ ตัวจริง เสียงจริง ” เข้ามาในกระบวนการสื่อสารเพื่อดำเนินการสื่อสารพัฒนาคุณภาพชีวิตในช่วงต่อไป

(ข) ยุคการทำงานเครือข่าย เมื่อการสื่อสารในลักษณะรวมศูนย์ ได้เกิดผลทำให้เจอตัวจริง เสียงจริงที่เป็นเกษตรกรผู้ทำเกษตรปลอดสารพิษหรือปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตรในจังหวัดพิจิตร กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิฯ ได้ปรับเปลี่ยนไปในลักษณะการกระจายบทบาทการสื่อสาร (Decentralized) มากขึ้น และมุ่งเน้นการสื่อสารในระดับท้องถิ่น (Localize) โดยมีชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษและกลุ่มองค์กรในระดับตำบลและอำเภอ ที่มีแกนนำเกษตรกรและปราชญ์ชาวบ้านอยู่ในกลุ่มองค์กรเหล่านี้ มารับช่วงต่อ มีการทำงานในลักษณะเครือข่ายกระจายกระบวนการสื่อสารไปในตำบลและหมู่บ้าน

การปรับเปลี่ยนลักษณะการสื่อสารดังกล่าวทำให้ศูนย์รวมการสื่อสารอยู่ที่ระดับจังหวัดอย่างเดียวปรับเปลี่ยนเป็น 2 ระดับคือ ระดับจังหวัด และระดับกลุ่มองค์กรเครือข่าย ซึ่งกระบวนการสื่อสารดังกล่าวทำให้ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นไป 3 ลักษณะคือ คือ การไหลระหว่างจังหวัดและระดับท้องถิ่น ระดับท้องถิ่นช่วยกันเอง และระดับท้องถิ่นกับกลุ่มองค์กรทั่วไปที่อยู่ในระดับพื้นที่

การจัดสมดุลงานเครือข่ายการสื่อสารระหว่างการทำงานระดับจังหวัดและการทำงานระดับพื้นที่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ควรคำนึงถึงเช่นกัน เพราะทั้งสองระดับนี้จะเกี่ยวพันกันอยู่ โดยในระดับจังหวัดเป็นช่องทางให้องค์ความรู้การเกษตรไม่ใช่สารเคมีจากระดับชาติไหลเข้ามาสู่ในระดับท้องถิ่น ส่วนระดับท้องถิ่นเป็นหน่วยปฏิบัติจริงภายในพื้นที่ที่นำความรู้ไปใช้หรือสะท้อนผลการปฏิบัติออกมาให้เครือข่ายการทำงานระดับจังหวัดรับรู้

จากที่ผ่านมา การจัดความสมดุลงานดังกล่าวของมูลนิธิฯยังอยู่ในช่วงการเรียนรู้ พบปัญหาผู้นำบางคนไม่มีการเคลื่อนไหวงานในระดับพื้นที่ หรือผู้นำบางคนมีปัญหาภายในครอบครัว โดยมีสาเหตุมาจากการประชุมบ่อยครั้งเกินไป

13.2 บทเรียนกระบวนการสื่อสารการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร

(ก) เนื้อหาการดำเนินกิจกรรม จากการศึกษาพบว่า กิจกรรมของมูลนิธิร่วมพัฒนาที่จิตรที่ร่วมกับชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัย มี 6 กิจกรรมหลักคือ การจัดประชุม การอบรม การดูงาน หลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน ศูนย์กระจายกากน้ำตาล และเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ จากกิจกรรมทั้งหมดสามารถแยกได้ใหญ่ ๆ เป็นการทำงานใน 2 ด้านคือ

- **งานด้านความคิด** ประกอบด้วยกิจกรรมการจัดประชุม การอบรม และการดูงาน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่พัฒนากระบวนการเรียนรู้จากการพึ่งพาภายนอกให้หันกลับมาพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองเป็นหลัก ความรู้ในการทำงานได้มาจากเกษตรกรภายในจังหวัดและจากภายนอกจังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่เน้นที่ความรู้จากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานที่มีชื่อเสียงในด้านการทำเกษตรยั่งยืน และมูลนิธิร่วมพัฒนาที่จิตรได้จัดการดูงานและร่วมงานประชุมปีละ ประมาณ 2 ครั้ง

- **งานด้านการลงมือปฏิบัติ** ประกอบด้วยกิจกรรม วปอ.ภาคประชาชน ศูนย์กระจายกากน้ำตาล และเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ กิจกรรมลักษณะนี้เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองการลงมือปฏิบัติเกษตรกรไม่ใช้สารเคมี ซึ่งความรู้ที่ได้ส่วนใหญ่เป็นเทคนิคที่เกิดจากการทดลองและพัฒนาความรู้ โดยแกนนำเกษตรกรเอง นำความรู้ที่ได้มาแลกเปลี่ยนระหว่างกันในพื้นที่และการดูงาน ซึ่งนับเป็นการต่อยอดความรู้เพิ่มเติม นอกจากนี้การค้นหาความรู้ภายนอก ยังขึ้นอยู่กับความสนใจของเกษตรกรแต่ละคน ซึ่งมีทั้งการฟังรายการวิทยุ การอ่านหนังสือ เป็นต้น

บทเรียนที่ทีมวิจัยถอดออกมาได้ก็คือ มูลนิธิฯต้องทำกิจกรรมทั้งสองด้านให้สมดุลกันจึงจะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้สารเคมีได้ และกิจกรรมที่จัดต้องสอดคล้องกับคุณลักษณะของการเกษตร เช่น กลุ่มที่เริ่มใช้สารหมักชีวภาพเหมาะสำหรับชักชวนเข้ามาเป็นสมาชิกศูนย์กระจายกากน้ำตาล ส่วนเกษตรกรที่ทำนาปลอดสารพิษแล้วอาจต่อยอดด้วยกิจกรรมของเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ แต่อาจไม่เหมาะสมสำหรับเกษตรกรที่เพิ่งเริ่มต้นการลด เลิกการใช้สารเคมี

(ข) ความสำคัญของสื่อบุคคลในท้องถิ่น จากบทเรียนการสื่อสารของมูลนิธิฯในเรื่องชนิดการใช้สื่อพบว่า มูลนิธิฯและชมรมฯค่อนข้างให้ความสำคัญกับการใช้สื่อบุคคลในท้องถิ่นอย่างมาก เห็นได้จากการมีกระบวนการในการค้นหาสื่อบุคคลในท้องถิ่น การยกย่องให้เป็นปราชญ์ชาวบ้านหรือการให้บทบาทการเป็นวิทยากรในการทำเกษตรปลอดสารพิษ โดยสื่อบุคคลเหล่านี้เป็นหลักในการทำหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรปลอดสารพิษในพื้นที่ รวมทั้งการให้ข้อมูลหน่วยงานรัฐและเอกชนได้รู้จักและเชิญบุคคลเหล่านี้ไปเป็นวิทยากรหรือแลกเปลี่ยน ดูงาน ระหว่างกัน ผลจากการทำงานดังกล่าว ทำให้สื่อบุคคลเหล่านี้ ภาคภูมิใจที่ได้ช่วยเหลือคนอื่น และอยากขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีมากขึ้น

13.3 กลยุทธ์การสื่อสารที่แตกต่างระหว่างธุรกิจสารเคมีและการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

จากกรณีศึกษาดำบลท้ายน้ำ อำเภอโพทะเล พบว่า ขั้นตอนการสื่อสารใหญ่ของการเกษตรจะมี 2 ช่วง คือ ช่วงการแนะนำให้รู้จัก และช่วงเกิดการใช้ที่ต่อเนื่อง การสื่อสารของธุรกิจสารเคมีสามารถครอบคลุมการสื่อสารทั้ง 2 ช่วงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ครอบคลุมพื้นที่จนถึงระดับครอบครัวเกษตรกร มีกระบวนการการสื่อสารอย่างเป็นขบวนการ และเชื่อมโยงเป็นข่ายธุรกิจสารเคมี ส่วนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี พบว่าให้น้ำหนักไปที่ขั้นตอนการแนะนำให้รู้จักเป็นส่วนใหญ่ โดยมีคนภายนอกเป็นผู้จุดประกายความคิดและเป็นผู้ส่งสาร ทำให้มีข้อจำกัดเรื่องความใกล้ชิดและความต่อเนื่องกับผู้รับสาร การสื่อสารจึงขาดประสิทธิภาพ ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นผลให้คนในตำบลท้ายน้ำ ไม่มีพฤติกรรมงด เลิกการใช้สารเคมี

13.4 แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี แบ่งตามกระบวนการสื่อสารได้เป็น

13.4.1 ผู้ส่งสาร โครงการวิจัยค้นพบว่าสื่อบุคคลที่เป็นผู้ส่งสารในท้องถิ่น เป็นปัจจัยสำคัญ ในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมลด/เลิกการใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ

(ก) ขั้นตอนการได้มาซึ่งผู้ส่งสารเหล่านี้ประกอบด้วยขั้นตอนการทำงาน 4 ขั้นตอนคือ

- การค้นหาตัวจริงเสียงจริงที่ทำหรือสนใจเกษตรปลอดสารพิษในพื้นที่
- การฝึกอบรมยุทธในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี ผ่านการทดลองปฏิบัติจริงในพื้นที่ และพัฒนาต่อยอดความรู้ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างคนที่สนใจด้วยกัน กระบวนการนี้จะช่วยให้เกิดความมั่นใจในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี

- การฝึกอบรมยุทธการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ด้วยการวางแผนโดยเกษตรกรตัวจริงเสียงจริง ซึ่งผลการวางแผนที่ออกมาจะพบว่า สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เป็นจริงของพื้นที่ เช่น ใช้ร้านค้าเป็นจุดการเผยแพร่ความรู้ เผยแพร่ผ่านงานประเพณี วงสนทนาสภากาแฟในหมู่บ้าน กลุ่มเอาแรง ซึ่งหากเป็นการวางแผนจากคนภายนอกอาจมองไม่เห็นช่องทางเหล่านี้ หลังจากวางแผนแล้วจึงลงมือปฏิบัติจริงตามแผนที่วางไว้

- การประเมินผล ใช้การประเมินร่วมกันระหว่างผู้ปฏิบัติงานและคณะผู้วิจัย ในช่วงการปฏิบัติการณ์การขยายผลนั้น พบว่า การประเมินในลักษณะนี้ ทำให้มีการพัฒนางานมากขึ้น และถ้ากรณีที่ได้ผลตามที่ตั้งใจไว้ก็จะช่วยค้ำความมั่นใจให้กับผู้ปฏิบัติ

(ข) ความสำคัญของกระบวนการกลุ่ม การดำเนินงานการขยายผลจะใช้กระบวนการกลุ่มเข้ามาช่วยเสริมศักยภาพผู้ส่งสารที่เป็นปัจเจกบุคคล กระบวนการกลุ่มจะเข้ามามีบทบาทเสริมศักยภาพผู้ส่งสารในลักษณะคือ ช่วยเสริมความมั่นใจ พัฒนาต่อยอดความรู้จากการมีเพื่อนที่มีแนวคิดเดียวกันแลกเปลี่ยนกัน ช่วยส่งเสริมสถานภาพความชอบธรรมในสังคมในการทำหน้าที่ผู้ส่งสารในนามกลุ่ม (เพิ่มเติมจากบทบาทของรัฐที่ถูกมองว่าเป็นหน้าที่โดยตรง) และเป็นการนำเนื้อหาจากภายนอกไหลเข้าสู่พื้นที่ มากขึ้น

(ค) คุณลักษณะต่อบุคคลที่เหมาะสมในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี จากการวิจัยทำให้ได้รับรู้ว่า คุณสมบัติผู้ส่งสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีจะแตกต่างไปจากที่คนทั่วไปรับรู้ คือ ไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคลที่มีความสามารถพูดได้ดีในเวทีที่เป็นทางการ ไม่ต้องมีสถานะทางสังคมที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แต่กลายเป็น “ คนแบบเดียวกับผู้รับสาร ” (Homophily) คือ เป็นเกษตรกร ผ่านประสบการณ์จากการใช้สารเคมีมาก่อน ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิด ความรู้สึกไว้วางใจ (Trustworthiness) ได้คนมีความรู้จริงในการทำเกษตรจากการปฏิบัติจริง และพูดคุยได้ทั่วไปในสิ่งที่ทำอยู่ ซึ่งสิ่งที่คณะผู้วิจัยได้เสริมเข้าไปคือ “ ความน่าเชื่อถือ ” (Credibility) ให้กับกลุ่ม

13.4.2 เนื้อหาการสื่อสารเพื่อการเสริมศักยภาพ ในด้านเนื้อหา จากการวิจัยพบว่า มีการผสมผสานเนื้อหาในสองลักษณะ คือ เนื้อหาในด้านแนวคิดและกระบวนการทำงาน และเทคนิคในการทำเกษตรปลอดสารพิษ ซึ่งกระบวนการค้นหาความรู้ มีทั้งภายนอก คือ การแลกเปลี่ยนพูดคุยและการดูงาน แห่ลงความรู้มีทั้งภายนอกชุมชน เช่น การดูงาน เอกสาร รายการวิทยุ และแหล่งความรู้ภายในชุมชน เช่นจากผู้รู้ในท้องถิ่น และตัวเกษตรกรเองที่เกิดจากการปฏิบัติจริงในแปลงเกษตร

การใช้เนื้อหาในการสื่อสารในโครงการวิจัย พบว่าเนื้อหาจะแปรผันตามลักษณะผู้ส่งสาร โดยในงานวิจัยไม่ได้คิดค้นเนื้อหาขึ้นมาใหม่ แต่เป็นลักษณะการนำเนื้อหาอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจริงจากการพัฒนาผู้ส่งสารที่ทำเกษตรเคมีมาสู่การเกษตรไม่ใช้สารเคมี แล้วนำสิ่งที่เป็นผลที่เกิดขึ้น มาเป็นจุดสนใจในการสื่อสาร เช่น การลดต้นทุนครั้งต่อครั้ง อายุยืน เป็นต้น

ลักษณะของเนื้อหาจะพบว่าเน้นเนื้อหาในด้านบวก ที่ไม่ได้ต่อต้านการเกษตรเคมีแต่บอกถึงข้อดีของการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยเน้นการลดต้นทุน และสุขภาพที่ดี

13.4.3 กลยุทธ์และช่องทางการสื่อสาร ประกอบด้วย

(ก) การสร้างโครงสร้างพื้นฐานช่องทางการสื่อสาร โดย สร้างลักษณะตัวตนของกลุ่มที่สื่อสารให้คนภายนอกรับรู้ เช่น เสื้อทีม ที่ทำการกลุ่ม การกำหนดวันประชุมที่แน่นอน และการสร้างช่องทางให้กับคนภายนอกกลุ่มที่สนใจ เข้ามาติดต่อกับกลุ่ม เช่น การมีสถานที่ติดต่อที่ชัดเจน การสมัครผ่านใบสมัครเข้ากลุ่ม การมีเสื้อทีม ใบสมัครสมาชิก ช่องทางการสื่อสารในลักษณะนี้ ทำให้มีช่องทางการสื่อสารเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและแน่นอน

(ข) การกระจายบทบาทการสื่อสารไปตามแกนนำในแต่ละหมู่บ้าน พบว่าสามารถทำให้ช่องทางการเข้าถึงเกษตรกรไม่ใช้สารเคมีครอบคลุมพื้นที่มากขึ้น และช่องทางดังกล่าวเข้าไปหนุนเสริมความต้องการข้อมูลในขั้นตอนการใช้อย่างต่อเนื่อง

(ค) กระบวนการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดผลการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี การสื่อสารแบบสองทางและการให้แกนนำเกษตรกรได้มาวางแผนการขยายผลเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในกระบวนการสื่อสารที่นำมาซึ่งการทำงานร่วมกันและความรู้สึกเป็นเจ้าของ ในกระบวนการการขยายผลทั้งขบวน

(ง) การเลือกใช้สื่อเฉพาะกิจ ในงานวิจัยพบว่าการใช้สื่อเฉพาะกิจเป็นไปตามเป้าหมายของการสื่อสารในแต่ละขั้นตอน โดยมีการใช้สื่อเฉพาะกิจคือป้ายแปดงาธิดที่เป็นสื่อที่ใช้สำหรับการดูแลที่เกิดขึ้นจริงของการเกษตรไม่ใช้สารเคมีและเสริมความเชื่อมั่นในการใช้สำหรับคนทั่วไป สื่อเอกสารเป็นสื่อที่ใช้ให้ข้อมูลสารหมักชีวภาพร่วมกับการปฏิบัติจริงร่วมกัน การแลกเปลี่ยนความรู้และเสริมความมั่นใจให้กับแกนนำเกษตรกร

13.4.4 ผู้รับสาร การวิจัยครั้งนี้พบว่าผู้รับสารจะปรับเปลี่ยนไปตามผู้ส่งสาร โดยพบว่าเมื่อผู้ส่งสารเป็นผู้ควบคุมและใช้หอกระจายข่าว ผู้รับสารจะเป็นคนทั่วไปในหมู่บ้าน เมื่อผู้ส่งสารเป็นเจ้าของร้านค้า ผู้รับสารจะเป็นลูกค้าในร้านค้า ซึ่งผู้รับสารจะมีความหลากหลายตามการเลือกใช้ช่องทางของผู้ส่งสาร

14. ข้อเสนอแนะ การขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

14.1 องค์การระดับนโยบาย สถานการณ์ปัจจุบันขบวนการส่งเสริมการใช้เกษตรเคมีมีเครือข่ายครอบคลุมและเข้าถึงเกษตรกร ดังนั้นจึงต้องมีการควบคุมการส่งเสริมดังกล่าวให้อยู่ในขอบเขตที่จำกัด โดยเฉพาะขั้นตอนของการก่อให้เกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง และในทางกลับกัน กระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีมีจำนวนน้อยมาก ดังนั้นจึงควรมีมาตรการส่งเสริมให้เกษตรกรรู้จักการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีและเกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง โดยเน้นหนักเป็นการเฉพาะในเรื่องการเพิ่มช่องทางในกระบวนการสื่อสารให้เกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นข้อดีของกระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในปัจจุบัน

14.2 องค์การภายนอกชุมชนที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ควรให้ความสำคัญ 3 ส่วนคือ

- การค้นหาและรวบรวมสื่อบุคคลในท้องถิ่นที่มีความรู้และกำลังทำเกษตรปลอดสารเคมีอยู่แล้ว เพื่อทำการสำรวจความรู้ของสื่อบุคคลเหล่านี้ว่ายังมีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้างในการทำเกษตรปลอดสารพิษ บทบาทขององค์การภายนอกคือเสริมความรู้ให้กับบุคคลเหล่านี้ผ่านช่องทางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

จากแต่ละคน จนมีความมั่นใจในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี การแสวงหาสื่อบุคคลเหล่านี้ควรดำเนินการให้กระจายไปในพื้นที่ต่างๆเพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่มากที่สุดเท่าที่จะค้นหาได้

- การสร้างหรือพัฒนากลุ่มเดิมในระดับหมู่บ้านหรือตำบลก่อนการขยายผล ควรมีการวางแผนการขยายผลไปตามความสามารถที่สื่อบุคคลเหล่านี้มีความชำนาญอยู่และสามารถเข้าไปใช้ช่องทางดังกล่าวได้ บทบาทขององค์กรภายนอกจะเป็นเพียงเสริมในเรื่องสื่อเฉพาะกิจตามที่สื่อบุคคลเหล่านี้เห็นว่าน่าจะนำมาใช้เป็นอุปกรณ์ประกอบการขยายผล ปฏิบัติการการขยายผลควรเป็นไปตามแผนงานที่สื่อบุคคลเหล่านี้ได้ตั้งเอาไว้ โดยมีบทบาทขององค์กรภายนอกเป็นผู้คอยประเมินผลเป็นระยะ ๆ ตามกระบวนการของแต่ละกลุ่ม โดยอาจมีการสลับแลกเปลี่ยนวิทยากรกันบ้างในแต่ละพื้นที่

- จัดช่องทางการสื่อสารให้เกิดการพบปะกันระหว่างสื่อบุคคลในท้องถิ่นเหล่านี้ อย่างต่อเนื่อง โดยใช้พื้นที่การเกษตรเป็นพื้นที่จริงสำหรับการเรียนรู้ และเปิดให้เกิดการไหลเวียนของ ข้อมูลข่าวสารภายนอกตามที่สื่อบุคคลในท้องถิ่นเหล่านี้สนใจ บทบาทขององค์กรภายนอกคือการช่วยเหลือแพร่และประชาสัมพันธ์สื่อบุคคลเหล่านี้ให้กลุ่มองค์กรต่างๆในสังคมที่สนใจการเกษตรไม่ใช้สารเคมีมาใช้ เพราะสื่อบุคคลเหล่านี้มีลักษณะ “อิงใช้อิงงอกงาม”

14.3 กลุ่มองค์กรชุมชนที่รวมตัวกันทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี

กลุ่มองค์กรที่ทำหรือสนใจการเกษตร ไม่ใช้สารเคมีอยู่ ควรพยายามค้นหาเพื่อนกลุ่ม/องค์กรที่มีแนวคิดเดียวกันมาแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อคัดลอกความรู้และเชื่อมโยงปัจจัยการผลิตระหว่างกัน